

SCRIPTA MINORA
BIBLIOTHECAE REGIAE UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

VOL. 19

© Lars Burman och Uppsala universitetsbibliotek 2019

Tryckt i Sverige av Danagård Litho, 2019

Typsnitt: Berling Antiqua

Papper: Munken Pure

Grafisk formgivning och teckningar: Petra Wählin Massali

ISSN 0282-3152

ISBN 978-91-506-2756-5

Meningen med ett universitetsbibliotek

Lars Burman

Kunskap är makt. Information är frigörande.
Utbildning är förutsättningen för framsteg
i varje samhälle, varje familj.

Kofi Annan

Innehåll

Inledning	7
Främja lärosätets framgång genom delaktighet.....	15
Tillgängliggöra kunskap.....	21
Bevara det unika	29
Ge utrymme för det svåra.....	35
Sprida lärosätets forskning	39
Gestalta värderingar	45
Bereda plats	51
Förvalta andras pund	57
Stötta samhällets tillgång till kunskap	61
Läka själen	65
Tack	69
Citaten på originalspråk.....	70

I bibliotek känner man sig som i närheten av
ett stort kapital, vilket ljudlöst avkastar oväntad ränta.

Goethe

Inledning

Efter Ragnarök samlas de nordiska gudarna åter på Idavallen. En ny värld har fötts, och i gräset hittar asarna sitt underbara brädspel av guld, det brädspel som var deras i tidernas morgon.

Berättelsen finns i Eddans *Voluspá*, Valans spådom, och är en variant av berättelsen om apokalyps och återfödelse. En ny värld skapas ständigt på modell av den gamla. Historiskt har ofta tillvaron betraktats som en cirkelrörelse.

Digitaliseringen har inneburit att biblioteken fullständigt har ändrat skepnad. I synnerhet gäller detta de vetenskapliga. De har gått från ett stabilt tillstånd av pappersburen kunskap, tillgängliggjord på fysiska platser, till en ny tillvaro av digitalt bure information, utvecklade tjänster och ökad komplexitet. Det nya spelet spelas med samma gamla guldpjäser, men regler och spelplan är förändrade.

Samtidigt är kontinuiteten stor. Digitaliseringen av tjänster och material är fortfarande bara påbörjad. Äldre universitetsbibliotek med stora fysiska bestånd kommer att behöva förvalta väldiga boksamlingar även i framtiden, även om digitaliseringen kommer att minska behovet av antalet snabbt tillgängliga pappersexemplar.

Specialsamlingar, personarkiv, handskrifter, äldre tryck behöver i all framtid vårdas. I en allt mer digital värld kommer "verkligheten" – i all sin fysiska närhet och skörhet – att bli allt mer viktig. Den isländske presidenten Guðni Jóhannesson kom till Carolina Rediviva i Uppsala på sitt statsbesök 2018. Detta hade en konkret orsak. I Uppsala bevaras en av de fyra viktiga medeltida handskrifterna av Snorres *Edda*. Manuskriptet kallas *Codex Upsaliensis*, och här finns delar av Valans berättelse om världens undergång och pånyttfödelse. Elva svarta limousiner körde upp framför Carolinas entré. Ur de första steg president- och kungaparen. Besökarna hade som mål att få se den verkliga, fysiska handskriften, framplockad ur valven djupt nere i Uppsala-åsen.

Målet med denna skrift är att inför 2020-talet förklara meningen med ett universitetsbibliotek. Den riktar sig inte i första hand till bibliotekariéer vid forskningsbibliotek. Dessa har sedan länge vant sig vid den kontinuerliga förändring som digitaliseringen innebär. Jag vill istället berätta för dem som använder ett större forskningsbibliotek varför det är funtat som det är och vilken typ av nyttor och användningsområden här finns. Skriften vill också nå utanför de omedelbara användarnas krets. Universitetsbibliotekens mening är inte begränsad till dagliga krav vid en forskande myndighet. Här finns också samhällsbehov av olika slag – demokratiska, kulturella, säkerhetsmässiga. Kvalificerade bibliotek är infrastrukturer, inte bara vid lärosätena utan i samhället.

Ibland tvingas man inse att man är rätt person för att ta sig an en uppgift. Jag har bedrivit studier och forskning i över fyrtio år – under arton år som professor – och universitetsbiblioteken har därvid varit en självklar resurs, så självklar att jag under många år tagit den för given. Det gör jag inte längre. Vidare har jag under sex år varit institutionschef och haft anledning att sucka över universitetets dryga overhead-kostnader för biblioteket, pengar en prefekt gärna skulle vilja ha under naglarna för att bekosta forskning och undervisning. År 2012 fick jag orsak att byta perspektiv när jag blev överbibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek och fick ansvar för en budget på drygt en kvarts miljard kronor, elva fysiska bibliotek, 15 hyllmil tryckt pappersmedia och ungefär lika mycket i digital, licensierad form. Dessutom finns här en av norra Europas viktigaste samlingar av handskrifter, arkiv, kartor, konst på paper och äldre tryck.

Uppsala universitetsbibliotek är en remarkabel institution. Detta har jag under forskarkarriären kunnat konstatera, även om jag haft förmånen att arbeta i och med hjälp av flera andra stora universitetsbibliotek ute i världen. Bibliotekssystemet i Cambridge har jag utnyttjat under flera år. Jag har också forskat vid storartade institutioner som Vatikanens bibliotek, British Library och Herzog August Bibliothek i Wolfenbüttel. Vidare har jag bedrivit forskning i universitetsbiblioteken i Pisa, Rom, Helsingfors, Köpenhamn, Tartu, Lund och Göteborg. Senare studieresor som bibliotekschef har bland annat gått

till Harvard, Austin, Dartmouth, Göttingen, Gent, Groningen, Prag, Oslo. Jag sitter i skrivande stund i insynsrådet på Kungliga Biblioteket, biblioteksnämnden vid Göteborgs universitet och styrelsen för LIBER, Europas största nätverk för forskningsbibliotek.

Min forskning har främst gällt litteratur förr i världen, men jag vill inte betraktas som traditionalist. Jag deltog i ett av Sveriges första digitala textkritiska utgivningsprojekt (Almqvists *Samlade verk*) och redan vid 2000-talets början gav jag en kurs på masternivå där all sekundärlitteratur fanns digitalt tillgänglig genom universitetsbiblioteket. Jag var trött på senfärdiga bokhandelsleveranser och studenter som beklagade sig över svåråtkomlig kurslitteratur. Under de senaste sex åren har jag varit ordförande i två konsortier för öppet digitalt tillgängliggörande av forskningspublikationer och kulturarvsmaterial.

Sverige har ungefär fyrtio statliga universitet och högskolor. Alla skall enligt bibliotekslagen ha tillgång till ett bibliotek som "ska svara för biblioteksverksamhet inom de områden som anknyter till utbildning och forskning vid universitetet eller högskolan". Det säger sig självt att olikheterna är stora och att samverkan är nödvändig. I själva verket borde de akademiska biblioteken organiseras i ett betydligt närmare samarbete än idag, men här är inte platsen att diskutera detta.

De svenska högskole- och universitetsbiblioteken är alltså olika, och allt som sägs i denna skrift gäller inte för alla enskilda högskolebibliotek. I högre mening gäller

”meningen med universitetsbibliotek” de samlade tjänster som forskningsbiblioteksvärlden kan erbjuda. Men eftersom samverkan är otillräcklig och finansieringen delad på olika huvudmän finns det fortfarande skäl att koncentrera uppmärksamheten på det enskilda lärosätets bibliotek.

Alla lärosätetsbibliotek är nödvändiga delar av sina högskolor. Resurserna är emellertid störst vid de stora universiteten och min tro är att dessa har särskilt goda förutsättningar att utveckla bred och djup kompetens. Så många är inte de stora universiteten i landet, och om man dessutom ställer som krav att ett universitetsbibliotek skall tjäna ett universitet med många forskande fakulteter och en bred grund- och påbyggnadsundervisning är de svenska aktörerna rätt få. Om man därutöver menar att ett universitetsbibliotek skall ta ett ansvar utanför det egna lärosätet för såväl digitala som fysiska samlingar – äldre och yngre – blir det ännu färre.

Mot bakgrund av min akademiska verksamhet är det naturligt att perspektiven utgår från Uppsala. Risken finns att min lokalpatriotism förvillar blicken – men hur skulle det kunna vara annorlunda när hela mitt intellektuella liv utspelats på eller i närheten av Carolina Rediviva? Jag är emellertid inte blind för de svagheter gamla och vördnadsbjudande institutioner kan ha – föråldrade strukturer, inaktuella kompetenser och obenägenhet till snabb förflyttning. Stora djur är sällan graciösa. Å andra sidan finns det drastiska förändringar som inte bör göras i

stundens ingivelse. Utdikningar, skogsavverkningar, igenväxta åkermarker – allt sådant ger ekologiska effekter.

Målet med skriften är alltså att beskriva meningen med ett modernt, brett universitetsbibliotek, där verksamheten är mångsidig och ansvaret inte begränsat till de dagliga behoven utan också rör historien och framtiden.

Titeln är vald med omsorg. Det handlar inte om Rektors och fakulteternas behov av ett universitetsbiblioteks tjänster, inte heller om de uppdragsbeskrivningar som samhället kan tänkas vilja ge biblioteket. Istället handlar det om de värden och nyttor – den meningsfullhet – som universitetsbibliotek som institutioner har utvecklat under sin långa historia.

Ett bibliotek samlar inte bara dina böcker.
Det läser dem åt dig också.

Umberto Eco

Främja lärosätets framgång genom delaktighet

Första meningen i Uppsala universitets mål och strategidokument slår fast att universitetets ”uppgift är att vinna och förmedla kunskap till mänsklighetens gagn och för en bättre värld”. Bakom formuleringen finns själva idén med ett universitet: att genom högre utbildning och forskning bidra till människors och världens utveckling. Nyckelord är kompetens och kunskap. Det goda resultatet kan bara skapas genom samarbete. I all sin bredd är nämligen ett universitet alltid summan av sina delar, även om det finns delar som vid en ytlig betraktelse kan tyckas vara på visst avstånd från lärosätets forskning och undervisning: studentorganisationer, vetenskapliga sällskap, administrativt stöd, forskningsinfrastrukturer.

Ett universitetsbibliotek är och skall vara en integrerad del av sitt universitet. Dess syfte är att bidra till att moderinstitutionen uppnår sina mål genom att stödja skapandet och spridandet av kunskap och bidra till utbildandet av kunniga och kritiskt tänkande studenter.

Detta sker genom att tillgängliggöra den kunskap som behövs för att bygga vidare på tidigare vetande, alltså att

tillhandahålla redan gjorda forskningsresultat. Det sker idag också genom att sprida kunskap om den forskning som det egna universitetet producerar. Till båda dessa huvuduppgifter återkommer vi.

Ett lärosätesbibliotek bidrar även på andra sätt till att öka kvaliteten i undervisning och forskning. Här finns unik, disciplinöverskridande kompetens när det gäller informationssökning. Denna kommer till direkt nytta i universitetets forskning, men minst lika mycket i undervisningen. Bibliotekets kurser och kursinslag i litteratursökning och databasanvändning ger allmänkompetens och stöder institutionernas ämnesundervisning. Kurserna har normalt starka källkritiska inslag – bibliotekarier hör till dem som vet mest om tvivelaktiga källor – och de ger praktiskt stöd med system för käll- och litteraturhantering.

Ett universitetsbibliotek förfogar inte bara över referensmaterial i fysisk form. Framförallt finns idag digitala hjälpmedel som – om de är kända och använda – kan underlätta universitetets vardag: uppslagsverk, databaser, ordböcker, kartmaterial, dagstidningar från hela världen. Med väl tilltagen biblioteksundervisning kan detta material nyttiggöras.

Den undervisning som ett universitetsbibliotek bedriver syftar till att sprida kunskaper och förmåga att använda olika redskap. Här handlar det om att systematiskt föra ut baskompetenser som är viktiga för avnämarna. Den andra sidan av myntet är informationstjänsten, som

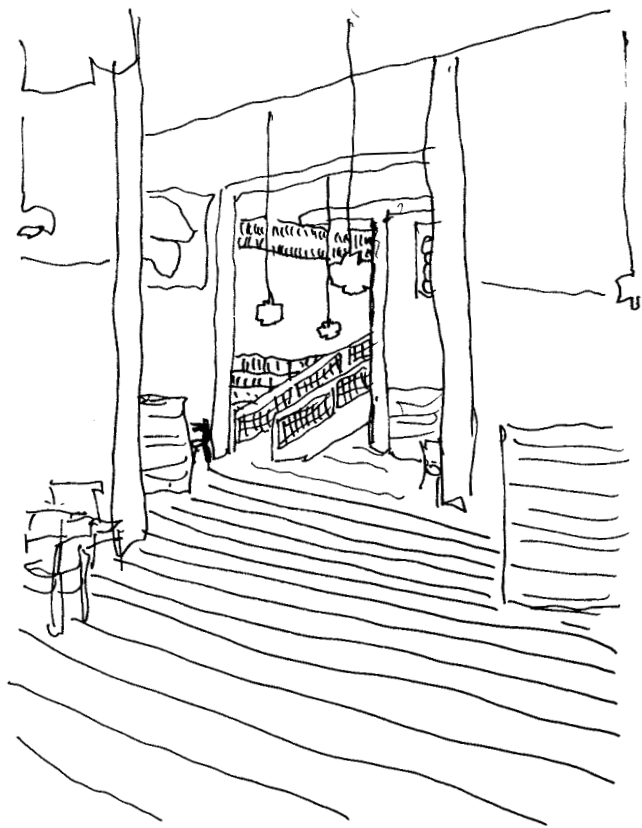
handlar om att stödja den enskilda när denna vet vad han eller hon söker svar på. Biblioteksundervisningen vill alltså lära ut något som inte är tillräckligt känt, informationstjänsten hanterar den situation då användaren anar sina behov.

Ett drastiskt sätt att beskriva verksamheten är att bibliotekets undervisningsinsatser är grundläggande akademiska överlevnadskurser – hur gör man upp eld och bygger vindskydd och vilka rötter är ätliga? Informationstjänsten är snarare den turistbyrå som hjälper barnfamiljen till djurparken och "bright young things" till klubb-distriktet. I vissa fall kan bibliotekarier bli sherpas när forskaren dristar sig upp på svårbestigna bergstoppar. Det uppenbara exemplet gäller arkiv och kulturarv där den särskilda materialkunskapen finns hos just dem som ordnar och vårdar samlingarna.

Bibliotekarieyrket är en serviceprofession. Gott bemötande och sakkunnigt stöd är självklarheter. En lång tradition gör universitetsbibliotekets frågedisk till det givna gränssnittet mellan stödverksamhet och den akademiska vardagen. Jag ser starka skäl att fortsätta samla det fakultetsnära forskar- och studentstödet just till biblioteken, även när nya uppgifter tillkommer.

Vid ett välskött universitetsbibliotek är personalens kompetens inte bara hög utan också väl samspelad med behoven inom universitetet. Bibliotekets personal utgör resurser inom undervisning och forskning och de är integrerade i helheten. Ett klokt universitet drar nytta av detta.

En av meningarna med ett universitetsbibliotek är att bidra till att hela tiden höja kvaliteten i det som produceras vid lärosätet – kunskap och förmågor.

Tack vare modern teknologi kan vi nu tillgängliggöra varje text i varje forskningsbibliotek till varje medborgare i vårt land och till alla i världen. Om vi inte gör detta lever vi inte upp till vår medborgerliga plikt.

Robert Darnton

Tillgängliggöra kunskap

Den främsta meningen med ett universitetsbibliotek är att ge tillgång till media: böcker, tidskriftsartiklar, handskrifter, arkiv, kartor, bilder. En gång i tiden besjälades biblioteken av en vilja att äga allt. Magasinen växte och växte och alla historiens bibliotekschefer har beklagat sig över platsbrist.

Redan för ett par hundra år sedan blev Alexandria-drömmen omöjlig att förverkliga. Den digitala utvecklingen har emellertid under de senaste årtiondena gett drömmen ny aktualitet. Tekniken gör det möjligt att nå alla världens texter genom internet. Oerhörda mängder material är direkt och kostnadsfritt tillgängliga, men läsaren betalar med sin integritet. Nätet vet vad du gör.

Makten över media har förskjutits. Detta gäller även den vetenskapliga produktionen. Alltför ofta är det inte längre biblioteken som bestämmer över vem som får tillgång till den. Istället kräver förlagen som levererar digital media att läsaren skall tillhöra ett exklusivt fåtal, nämligen den betalande organisationen. Det behöver dock tilläggas att den som besöker det fysiska biblioteket normalt har rätt till "walk-in use". På plats får alltså även

allmänheten tillgång till ett universitetsbiblioteks digitala samlingar.

Kanhända kommer utvecklingen mot öppen tillgång (Open Access) att göra all forskning fritt tillgänglig på internet, men övergången till en ny affärsmodell kommer att bli dyr. Troligt är att offentligt bekostade forskningsresultat inom till exempel endokrinologi, partikelfysik eller nationalekonomi blir nåbara genom vilken uppkopplad dator som helst. Detta kommer att upplevas som kostnadsfritt för brukaren men i andra änden kommer övergången att vara kostsam för den forskande myndigheten. Det finns helt enkelt inga gratis luncher.

Dessutom är det förstås så att romaner, tidningar och fristående forsknings- och fackproduktioner även i framtiden kommer att kosta den enskilde en slant.

Ett modernt forskningsbibliotek kan alltså ses som en informationsmäklare. När behov finns köps eller snarare hyrs en artikel till den behövande forskaren. Särskilda villkor gäller för användning. Begreppet "just in time" används för att beskriva fenomenet. Biblioteket tillfredsställer informationsbehovet i det ögonblick det uppstår. Kompetensen att införskaffa digital media när en forskare behöver den är förvisso central för en bibliotekarie, men det är inte här den centrala meningen med ett universitetsbibliotek finns. Om så vore skulle med fördel verksamheten kunna flyttas över till skickliga privata entreprenörer, som inte behöver ta ett långsiktigt ansvar.

Svagheten med ett "just in time"-perspektiv är att fokus ligger på omedelbar behovstillfredsställelse här och nu. Förhållningssättet vid ett traditionellt universitetsbibliotek har brukat beskrivas som "just in case". Man har köpt på sig böcker och tidskrifter för att inte i framtiden överraskas av forskarbehov som inte längre går att tillfredsställa. Jag har själv som forskare sprättat franska 1700-talsvolymerna i specialläsesalen på Carolina Rediviva. Fram till dess hade ingen frågat efter dem.

Den moderna lösningen bör vara att det mindre lärosätet lägger huvudvikten vid det digitala och de större kombinerar det bästa av "ur hand i mun" och "spara för ladorna". De äldre universitetsbibliotek som har stora fysiska samlingar bör fortsätta att bevara för framtiden. Med tiden kan förmodligen vissa delar av samlingarna gallras. Men detta förutsätter ett systematiskt samarbete på nationell och internationell nivå, där tillgängligheten säkras såväl fysiskt som digitalt. Vid svenska forskningsbibliotek behöver det kanske inte finnas fem pappers-exemplar av en tysk doktorsavhandling i medicin från 1920-talet, men åtminstone något. Dessutom måste den digitala tillgången vara långsiktigt säkrad.

Det behöver också påpekas att samhällets produktion av tryckt material bara ökar. Informationsrevolutionen har inte lett till en massiv omställning till digital publicering. Istället lever vi med det "dubbla biblioteket". Fler och fler böcker trycks i Sverige samtidigt som mer och

mer material publiceras digitalt. Överlappningar finns, men långtifrån alltid.

De äldre bestånden – ständigt påfyllda – påminner eftertryckligt också om något annat. Det är skillnad mellan å ena sidan enskilda böcker och tidskrifter och å den andra en samling. Helheten är mer än summan av delarna, och inte minst en litteraturforskare vet att böcker talar med varandra. Värdet ökar när forskaren har tillgång till en väl uppbyggd helhet inom ett forskningsområde. I varje beståndsuppbyggnad ingår moment av specialisering och specialistkompetens. Resonemanget gäller också för den digitala världen, där lösningarna på samlingsproblematiken ännu inte är självklara. Tillgången på kunskap är oändlig, men vem ordnar samlingarna på de digitala hyllorna?

Av allt detta följer att åtminstone vissa universitetsbibliotek måste fortsätta att bygga fysiska samlingar. Inte sluka allt, men välja med förstånd och systematik. Ansvaret är nämligen stort inte bara gentemot historien, utan också framtiden. I den överflödande mediaverkligheten är det nödvändigt att samordning sker mellan lärosätena. Det är knappast rimligt att samma böcker och tidskrifter bevaras för framtiden på samtliga bibliotek.

Digitaliseringen har förändrat bibliotekslandskapet lika mycket som krutet en gång förändrade krigföringen. Vi skall återkomma till digitaliseringen i vid mening (nya arbetssätt och redskap) men behöver stanna ett ögonblick vid digitala medier. Stora delar av den vetenskapli-

ga produktionen föds och används numera helt digitalt. Även det största och stoltaste av universitetsbibliotek är idag mer digitalt än fysiskt. Parallellt med att allt mer media redan från början skapas i digital form försiggår en mycket omfattande materialdigitalisering. Böcker och tidskrifter läggs under kameran och görs tillgängliga i ny gestalt. En förutsättning är att upphovsrätten är klarerad. Ofantliga mängder information är fortfarande låst i fysisk form eftersom juridiken lägger hinder i vägen – eller ger det skydd, vilket också är ett sätt att se på saken. De allra flesta är emellertid överens om vikten av att hitta modeller för modernt digitalt tillgängliggörande.

Det digitala biblioteket är ett växande slott, och i arbetet deltar många parter med olika intressen och drivkrafter. Arbetet behöver kraftfullt fortsättas, och de vetenskapliga biblioteken är nyckelaktörer. Den som samlat mycket har också plikten att tillgängliggöra mycket. Inte minst gäller detta när man är verksam i en forskningsmiljö som ständigt frågar efter information. Väsentligt är att digitaliseringen fortsätter att vara ett frihetsprojekt som gynnar så många som möjligt.

Resonemangen ovan utgår från det faktum att modern forskning sker i ett globalt sammanhang. Forskningsresultat skapas på en internationell arena och gränser mellan "svensk" och "utländsk" forskning är konstlade. De största universitetsbiblioteken får sedan gammalt pliktexemplar av allt svenskt tryck, men behöver numera inte bevara mer än vad man anser lämpligt. Pliktleveranserna har

förstås varit ett stöd i samlingsuppbyggnaden, men bara vad gäller det svenska materialet. I den globala forskningsbyn håller det fysiska nationella trycket på att få allt mindre betydelse. Många av de för Sverige unika resurserna vid de stora forskningsbiblioteken gäller internationell forskningslitteratur. Vad som däremot saknas tillgång till är det digitala pliktmaterial.

Meningen med ett universitetsbibliotek är inte att samla på sig och bevara all media man kommer över. Den kanske viktigaste meningen med ett universitetsbibliotek är istället att kunna tillhandahålla så mycket media som bara är möjligt och med så stor egen rådgighet som det bara går. Inte sällan sker detta genom att vårda de fysiska samlingarna. Mottot bör vara: till var och en efter var och ens behov. Systemet får inte vara alltför sårbart – varken ekonomiskt, juridiskt eller politiskt. Och det får inte falla offer för kortsiktiga ekonomiska överväganden.

Jag rotar igenom offentliga bibliotek och
finner dem fulla av sjunkna skatter.

Virginia Woolf

Bevara det unika

Inget är idag lättare än att skapa kopior. Med en knapptryckning görs ett nytt, identisk dataset och det enda tekniska hindret för digitalt mångfaldigande är numera lagringskapaciteten. Mycket har hänt sedan medeltidens munkar ägnade mödosamma månader åt att skapa en avskrift av en viktig handskrift.

Tryckkonsten fann sin form kring sekelskiftet 1500. Utvecklingen förstärktes med det tidiga 1800-talets tekniker för massproduktion. Redan då skapades oöversiktliga mängder information. Länge har universitetsbiblioteken, trots att de liknat varandra, haft olika styrkor och specialiseringar. Ännu för något tiotal år sedan kunde forskare ha behov av att resa utomlands eftersom han eller hon behövde vistas en tid i en forskningsmiljö med bättre – eller annorlunda – bibliotekssamlingar än därhemma. Idag blir detta allt mer ovanligt.

Den snabba utvecklingen gör att det nya föds digitalt och det äldre snabbt digitaliseras. Vad gäller forskningens bröd och smör är skillnaderna rätt små mellan resurserna vid olika universitetsbibliotek. Digitaliseringen är en utjämnande kraft.

Men något händer i mediakonverteringen. Det mesta av informationen följer med, men åtskilligt går också förlorat. En bok talar inte enbart genom texten, utan också genom sin utformning. Det går utmärkt att köpa kläder per postorder, men vill man pröva passform och känna på kvaliteten är besöket i butiken effektivare.

Bibliotek som länge byggt fysiska samlingar har alltså särskilda resurser. I all synnerhet gäller det när böckerna bär spår av sin användning, härkomst eller sociala funktion. Egentligen är det kanske inte så märkvärdigt med Copernicus eget bibliotek som genom historiska förvecklingar hamnat i Uppsala. Visserligen är böckerna i sig gamla och har ett kommersiellt värde. Men det som ger dem särskild betydelse är spåren av den forna ägaren (förstrykningar, anteckningar, tillägg) och att de ingår i en fysiskt sammanhållen samling. Men här finns också något annat, mer svårfångat, som har att göra med upplevelsen av det unika och det originella. Esteter kan falla i hänryckning inför ett konstverk, och ett besök på en plats där historia har utspelats kan ge ett djupt intryck. En variant av upplevelsen uppstår i mötet med historiens föremål och dokument.

Kanske blir upplevelsen särskilt stark när det gäller handskrifter. Författaren C.J.L. Almqvist – själv under en period verksam som bibliotekarie – lät i *Amorina* (1839) en uppskakad fiktiv kollega tala om handskrifters demoniska kvaliteter. I dessa ligger oroliga själar fångna: "Var gång en antiquarius genom en mild försyn ledes till, att av

trycket utgiva en förut obekant handling, har han kanske förlöslat en ande, som i hundrade år varit fängslad vid jordens krets, oroad av någon hemlighet, som han måske för sitt eviga väl behövt uppenbarad i världen.”

Och att utge handskriften förtar inte dess magi. Den första ambassadör jag hade förmånen att få ta emot på Carolina Rediviva var från Frankrike. Det som särskilt fångade hans uppmärksamhet var breven från Marie Antoinette till Gustaf III. Längre dröjde han vid det sista brevet till den kungliga kollegan. I detta uttryckte den franska drottningen sin förhoppning att det hela skulle sluta väl. Upplevelsen av historisk ödesmättnad förminskas inte av att brevet både är tryckt och digitaliserat.

Människans förundran inför det autentiska är inte alltid rationell. Men den finns där. Ett stort universitetsbibliotek förvaltar normalt viktiga samlingar som i den ena eller andra meningen är unika. Ofta ökar det unikas värde genom ett sammanhang, måhända genom att vara delar av en samling. Copernicus bibliotek duger bra som exempel på sådant som väcker förundran. Sammanhanget kan också bestå i att en kollektion av forskningsmaterial formats och utvecklats av flera generationers bibliotekarier.

Det unika kan också gälla en biblioteksmiljö eller en byggnad. Men en förutsättning är förstås att det som vårdas och utvecklas i miljön tillerkänns ett värde, som helst skall vara stort. Det fysiska kulturarvet är unika gestaltningar av historien och med rätta vårdat som sådant. His-

torien är aldrig en fiende utan något som man behöver förhålla sig till. Att vanvårda och utplåna spåren är en beprövad totalitär teknik. "Kinas historia skall börja med mig" låter Evert Taube kejsare Qin Shi Huangdi utbrista när han bränt alla böcker i Kina och därmed givit upphov till den brandrökshosta som "spreds från miljoner bål | där Kinas böcker brann." Taubes dikt heter "Kinesiska muren" och har uppmärksammats för insjungningens hiphop-kvaliteter. Framför allt skildrar den dock kejsarens totalitära vilja att besvärja döden och avskaffa historien genom att göra sig själv till alltings mått.

Kopior kan alltid skapas och återskapas. Det unika originalet är oersättligt. I detta ligger ett ansvar som minnesinstitutioner aldrig kan undandra sig, utan att förlora sin själ. En av meningarna med ett stort universitetsbibliotek är alltså att troget vårda och tillgängliggöra det som är unikt och omistligt och som genom ödet hamnat under lärosätets ansvar. Häri ligger också ett krav på att förstå värdena hos det unika. Varje gång en terroristhandling utplånar ett konstverk, byggnad eller en unik biblioteks-samling blir världen fattigare. Men frågan är om inte förstörelse till följd underlåtenhet är värre ändå. Förluster genom oöverlagda gallringar och bristande säkerhet skadar inte bara en institutions rykte. Vi förlorar också något oersättligt.

Ett verkligt stort bibliotek har
alltid sådant som kränker alla.

Jo Godwin

Ge utrymme för det svåra

Chefen för ett universitetsbibliotek slipper en av media-branschens brännande frågor: var går den etiska gränsen för det som skall tillhandahållas? Med undantag av barnpornografi – där särskild lagstiftning gäller – ger ett universitetsbibliotek tillgång till allt som finns i samlingarna. Inte heller läggs moraliska eller etiska aspekter på material som en forskare föreslår till inköp eller behöver som fjärrlån. Här finns en av de viktigaste meningarna med ett universitetsbibliotek. Det finns inga förbjudna böcker.

Idag är nätet det effektivaste redskapet för informationsspridning. Aldrig har en kraftfullare maskin skapats, men aldrig tidigare har heller ett informationsnätverk byggts upp där läsaren är så kontrollerad och dokumenterad. Det är tillräckligt oroande att material censureras. Nakna Zornkullor försvinner från Facebook, inte av upphovsrättskäl utan av moraliska orsaker. Ännu mer oroande är att den enskildes sökande efter kunskap och information sker under kontroll av sådana som vill veta så mycket som möjligt om oss. Fortfarande är dessa främst aktörer med kommersiella intressen.

En iakttagelse är att kontrollen ofta är lika försåtlig som till synes välmenande. Den dystopiska bild som

den orolige får av en framtida internet-styrd värld är kanske inte i första hand ett diktatoriskt samhälle som det i Ray Bradburys *Fahrenheit 451* (1953), där litteratur är förbjuden och brandkårens uppgift att med hjälp av fotogensprutor bränna böcker. Den verkligt skrämmande bilden är den av en framtida värld med till synes gränslös mediatillgång, men med subtila begränsningar och allt större övervakning. Vem som övervakar – och varför – förblir oklart.

Ett skäl att inte samla all landets digitala biblioteksverksamhet under en hatt är att kontrollen av medborgaren skulle bli alltför enkel. Svenska universitetsbibliotek är visserligen så statligt reglerade att ett motstånd mot politisk informationskontroll skulle vara futilt. Men i en annan politisk verklighet skulle kanske några symboliska kanonsalvor hinna lossas innan friheten att söka kunskap beskärs. Den akademiska kulturen av frihetlighet och självbestämmande är stark även i Sverige, även om jag föreställer mig att ekonomiskt oberoende och självstyrande universitet av amerikansk modell har bättre möjligheter att behålla sin rörelsefrihet i en kyligare värld. Till universitetens behov av tillräcklig självständighet hör kontrollen över media.

Ett universitetsbiblioteks överideologi är alltså informationsfrihet. En överbibliotekarie kan behöva överväga vilka delar av samlingarna som skall digitaliseras och tillgängliggöras på internet. Oftast saknas skäl att digitalt sprida pornografi och extrem politisk propaganda. Dock

kan och ska inte låntagarens rätt beskäras att på plats ta del av "svårt material".

Ytterligare en mening med universitetsbibliotek är att samla och för forskningen tillgängliggöra även känsligt material. Det kan gälla arkivmaterial som berör den enskildes integritet. Det kan också gälla tryckta verk och samlingar som inget folkbibliotek skulle ta i med tång. I Carolina Redivivas vördnadsbjudande inre finns "buren" där bland annat pornografin är samlad. Historisk och modern nazi-propaganda står prydligt ordnad på bibliotekets hyllor, och i specialsamlingarna finns arkivet från det rasbiologiska institutet, skapat 1922 i svensk politisk enighet. Dessutom finns här institutets bibliotek, rimligen en av de bästa samlade källorna till kunskap om denna pseudo-vetenskap.

Utan kännedom om de krafter som utmanar frihet och demokrati minskar förmågan till motstånd. Den som söker förståelse, sammanhang och kunskap skall inte begränsas, vare sig av politiska, moraliska eller kommersiella skäl. På så sätt tillhör det "svåra materialet" samlingarnas viktigaste.

Publish or perish.

Akademiskt talesätt

Sprida lärosätets forskning

Sedan de först skapades ingår universitetsbiblioteken i akademins ekologiska system. Deras viktigaste roll finns i flödet av media. En gång var detta enkelriktat. Biblioteken skaffade och lagrade för främst lokala behov. Idag är rörelsen dubbel. Biblioteken ger som alltid tillgång till den övriga världens forskning men är numera också en aktör som sprider det egna lärosätets forskningsresultat. Fältet i vilket biblioteken rör sig kallas "vetenskaplig kommunikation" och har beskrivits som det system där forskningen skapas, utvärderas, sprids och bevaras för framtida användning. Digitaliseringen har drivit fram nya sätt att arbeta och några nyckelbegrepp är upphovsrätt, sakkun- nignsförfaranden, rankning, meritvärdering men också nya publiceringsformer som öppen tillgång och institutionella arkiv.

En ny mening med universitetsbibliotek är att genom sin kompetens kring publiceringsvägar, metadata och digitalt tillgängliggörande bidra till att lärosätets vetenskapliga produktion synliggörs och blir korrekt värderad.

På biblioteken faller normalt ansvaret för den databas i vilken forskarnas publikationer registreras. Dels handlar

det om att tillhandahålla ett digitalt gränssnitt för detta, dels om att kontrollera kvaliteten. Här finns orsaken till att mycket av den bibliometriska kompetensen hör hemma inom universitetsbiblioteken. Här finns också ett av de många skälen till att bibliotekens IT-kompetens är och måste vara hög. Om inte lärosätets produktion digitalt kan beskrivas och utvärderas riskerar utvärderingar bli missvisande och rankningar fel. Numera innebär sådant kännbara ekonomiska konsekvenser.

Att biblioteken tar ansvar för publiceringsdata och har god kännedom om publiceringsvägar gör att deras rådgivande roll är viktig. Vid universitetsbibliotek finns kunskap om vilka tidskrifter som respekteras och där publicering ger meriter och utfall i värderingssystemen. Vikten av systemkunskap har visat sig oerhört viktig i övergången till öppen tillgång. Rov- och rövartidskrifterna är många, och digitaliseringens möjligheter att väga och mäta har överraskat många discipliner som traditionellt arbetat med andra värderingsmetoder. Inte minst humaniora och samhällsvetenskaperna genomgår en omskakande förändring av sina sätt att publicera.

Men rollen inom vetenskaplig kommunikation stannar inte vid publiceringsdata. Biblioteken sprider också fulltexter. Det sker genom att lärosätets forskning görs tillgänglig i digitala repositorer (när upphovsrätten så tillåter) och kan laddas ner fritt var som helst i världen. Bara ur Uppsala universitets produktion görs årligen flera miljoner nedladdningar av fritt tillgänglig forskning.

I själva verket har universitetsbibliotek idag vissa likheter med traditionella förlag. Det finns visserligen centrala förlagsfunktioner som biblioteket inte utför. Det är inte här urvalet sker, och biblioteket redigerar inte innehållet. Men man har ofta en viktig roll i produktion, distribution och marknadsföring av resultatet. I en digital värld där distributören får en allt viktigare roll – tänk Spotify – är utvecklingen värd att uppmärksamma.

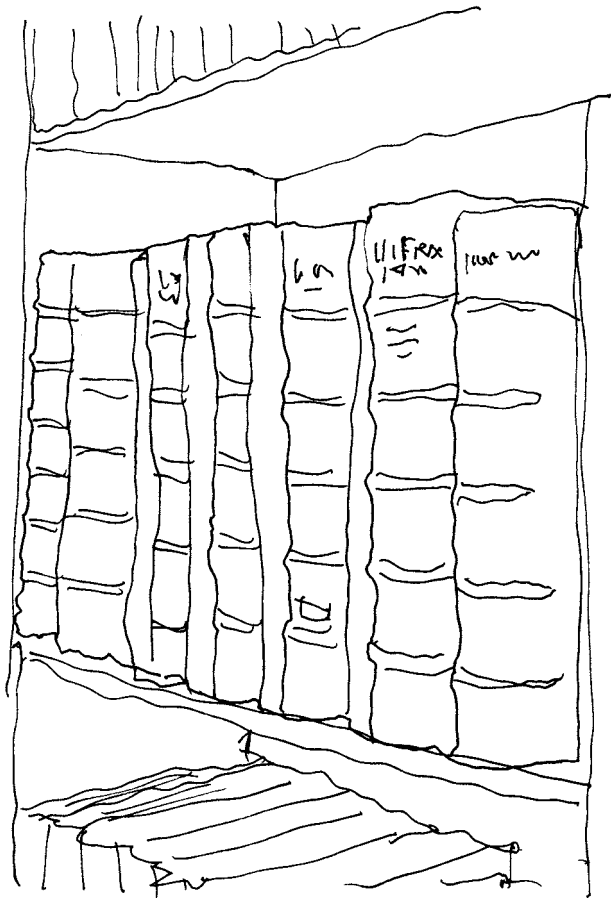
Rollen som något förlagsliknande blir utpräglad vid ett stort universitetsbibliotek som det i Uppsala. Doktoranderna ges kurser i automatiska referenssystem och grafisk mallhantering, råd om publiceringsvägar och när deras artiklar (normalt digitala) skall förberedas för disputation ges de fysisk bokform av bibliotekets grafiker. Både doktoranders och övriga forskares produktion görs känd och nåbar genom bibliotekets digitala publiceringsplattform. Många konferensrapporter och liknande ges ut i Acta-serier, vilka produceras fysiskt och digitalt vid biblioteket. Dessutom formges olika slag av monografier av bibliotekets grafiker, innan de trycks och sprids – inte minst genom bibliotekets försorg.

Under ett år görs vid Uppsala universitetsbibliotek cirka 350 fysiska doktorsavhandlingar och ett fyrtiotal andra böcker. Hade Uppsala universitetsbibliotek varit ett förlag skulle det vara ett av landets största, i all synnerhet när man räknar in den digitala spridningen.

Utvecklingen går med rasande hastighet. Forskningspublikationer har ständigt varit universitetsbibliotekens

uppgift, men nu vidgas området även till forskningsdata. Finansiärerna ställer krav på fritt tillgängliggörande även av de dataset på vilket forskningen bygger, och jag betraktar detta som en slags publiceringsverksamhet. Biblioteken är den instans som kanhända är bäst skickad att hantera metadata och där finns också den naturliga kontaktytan mot forskaren. Men detta innebär ännu en breddning av uppgiften. Medan förteckning och spridning av forskningspublikationer enkelt ryms inom ett universitetsbiblioteks sedvanliga uppgifter, kräver forskningsdata ett mer komplicerat samarbete både med forskare och med andra delar av stödverksamheten.

Den för många mest överraskande meningen med ett universitetsbibliotek är att vara något av en publiceringsinrättning, som aktivt medverkar till att sprida lärosätets forskningsresultat.

Ett universitet är bara en klunga
byggnader samlade kring ett bibliotek.

Shelby Foote

Gestalta värderingar

Varför byggs det så många nya universitetsbibliotek runt om i världen? Om boken är död och tillvaron digital vore det rimligt att använda resurser till annat än biblioteksbyggnader. Svaret är enkelt. Biblioteket förblir det bästa sättet att gestalta idén om ett universitet. Förvisso behöver studenterna någonstans att ta vägen när de inte sitter i sina lärosalar – mer om det senare – men uppehållsrum och studiemiljöer skulle kunna hanteras utspritt och utan påkostade huvudbyggnader. Och ändå bevarar man stolt och pietetsfullt sina gamla praktbyggnader och bygger glatt nya.

Arkitektur skapar känslor. Det är inte bara Le Corbusier som insett detta. En byggnad talar ett språk som är byggt på traditioner och traditionsbrott, och ett yttrande vill alltid lyssnaren något: informera, imponera, beröra eller övertyga. Naturligtvis borde inte ett universitet behöva byggnader som uttrycker dess förträfflighet. Idealiet borde hellre vara Platons dialogiska och peripatetiska samtal bland intellektuella. Ironiskt nog är ordet "akademi" i högsta grad knuten till en plats: Platons Akademia utanför Athen, helgat åt Athena.

Ett universitet behöver en plats att vara på. Denna behövs i sin tur gestaltas så att meningen med verksamheten tydliggörs. En magnifik huvudbyggnad är aldrig fel, men tiden har ibland farit hårt fram med 1800-talets stolta plaketter över lärda män, allegoriska statyer och prakt utan praktisk nytta. En storslagen administrationsbyggnad kan ha sin användning, men det har ofta visat sig klokt att inte låta denna få symbolisk tyngd som universitetets hjärta. Biblioteket är ofta det vettigaste att satsa på. Förutom rektorat, riter och ceremonier samt det tekniskt-administrativa stödet är ju biblioteket det enda som är genuint universitetsgemensamt. Det symboliserar helheten.

Vid ett äldre universitet finns en uppenbar nytta med att biblioteket är anslående. Man behövde ändå plats för boksamlingarna, och dessa får gärna vara centralt belägna. Idag har forna dagars fåtaliga studenter och stora boksamlingar bytts mot många studenter och digitala forskningsresurser. Behov av lämpligt imponerande lokaler finns dock fortfarande, vare sig man har gamla byggnader att stoltsera med eller väljer att storslaget bygga nya. Studenterna behöver såväl centralt belägna studieplatser som en påminnelse om att deras universitet ser dem som viktiga.

Symbolik hänger samman med värderingar. Mitt eget universitet lyfter i sitt måldokument fram att lärosätet skall vara en mötesplats för kritisk dialog och samarbete. Det skall vara en integrerad utbildnings- och forsknings-

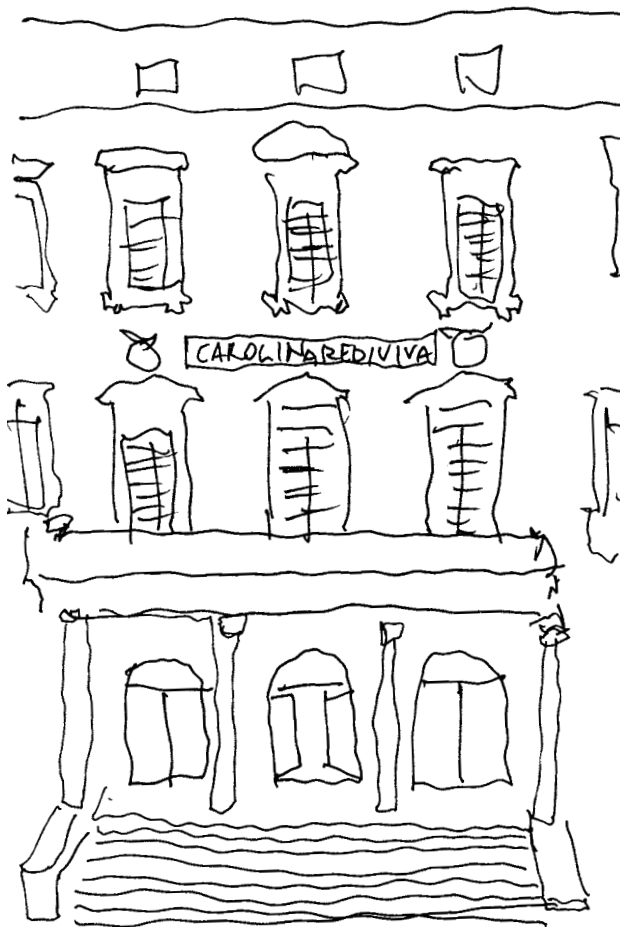
miljö med öppenhet mot det omgivande samhället. Till de gemensamma värderingarna hör vidare vetenskaplig integritet och bejakandet av kunskapens och bildningens centrala roll. Vid universitetet skall diskussionen vara öppen, frimodig och kritisk. Hållbarhet och lika villkor är delar i den etiska grunden.

Den som skriver detta må vara partisk, men den av hans universitets byggnader som bäst gestaltar detta är Carolina Rediviva. Huset utstrålar visserligen en viss förnäm självtillräcklighet. På fasaden mot staden finns 74 fönster men bara en enda dörr – visdomens port är trång, trappan brant och dörrhandtaget i ögonhöjd. Men väl inne i förhallen öppnas sju dörrar i olika riktningar, elva om man även räknar de på mezzaninavsatserna.

En biblioteksbyggnad med stora och historiska samlingar symboliserar omistliga värden och respekt för kunskap. Samlingarna uttrycker långsiktig hållbarhet samtidigt som husets idé är att ge fri och öppen tillgång till sekler av kritiska dialoger. Boston Public Library har ovanför sin imposanta entré texten "Free to all". Ett svenskt universitetsbibliotek är glädjande nog en del i ett nationellt bibliotekssystem som gör det tillgängligt för alla som behöver dess resurser, oavsett bakgrund. Allmänhetens rätt till icke-kommersiell "walk-in use" av databaser har redan nämnts. En mötesplats har bibliotek alltid varit, och de senaste decennierna har viljan ökat att göra bibliotek till platser för öppna evenemang med mål att bilda, utbilda och skapa delaktighet.

År 2013 besöktes Carolina Rediviva av den tjeckiske utrikesministern Karel Schwarzenberg, politiskt liberal men även överhuvud för den urgamla furstliga släkten Schwarzenberg, inflytelserik i Centraleuropa sedan medeltiden. Han hade uttryckt särskilt intresse av att besöka universitetsbiblioteket. Väl inne i bibliotekets praktfullaste rum, den så kallade boksalen, lät Schwarzenberg blicken glida över hyllorna med konstfärdigt inbundna volymer. Hans roll som aktör i modern EU-politik och samtidigt arvtagare till en lång historia av europeisk kamp om symboler, värden och makt gav särskild tyngd åt hans replik: "This shows respect for books".

Universum (som andra kallar Biblioteket), består av ett obestämt eller kanske ändlöst antal hexagonalgallerier, med stora ventilationsbrunnar i mitten, vilka är omgivna av mycket låga balustrader.

Jorge Luis Borges

Bereda plats

En biblioteksbyggnad talar alltså ett starkt symboliskt språk, vare sig det handlar om stram funktionalism eller harmonisk klassicism. Men hus skall inte bara vara vackra utan också gå att leva och verka i. Arkitektur utan funktion är som en bok utan innehåll. Människan i sin tur förblir bunden till sin fysiska gestalt även om digitaliseringen innebär att hennes behov av pappersmedia minskar. Och någonstans skall denna fysiska kropp härbärgeras när dess ägare studerar och forskar.

En gång var den universitetsanknutna forskaren hänvisad till de fysiska biblioteken. Idag förmedlar biblioteken det allra mest direkt till forskarens skärm, vare sig den finns i kafét, segelbåten eller tjänsterummet. Men åtskilliga forskare använder fortfarande flitigt de fysiska referensbiblioteken och för många fortsätter biblioteket att vara en viktig fysisk arbetsplats. Men tiderna har ändå förändrats.

När forskarna flyttade ut ur de fysiska biblioteken flyttade studenterna in. Genomgående upplevs bibliotek som bra platser för intellektuellt arbete. En orsak kan vara den digitala splittring som många upplever i vardagen. Bibliotek befrämjar disciplin. En god sak är fak-

tiskt de fysiska bibliotekens karaktär som bevakade och ordnade miljöer. Samtidigt är de neutrala, och den som arbetar bakom en biblioteksdisk sätter inga betyg på den som frågar. Och här finns normalt universitetets enda tysta studieplatser.

Ett universitetsbibliotek är emellertid också en social plats. I en tyst läsesal utvecklas en märklig gemenskap mellan främlingar. Inga ord behövs, utan man arbetar sida vid sida i ett kollektiv där alla har ett eget mål.

Särskild betydelse tycks biblioteken ha för studenter som inte hunnit hitta andra fysiska fästpunkter i universitetsstaden. Inte minst hittar internationella studenter snabbt till biblioteken, och kan – även om de är ensamma i staden – uppleva en hemmahörighet i "the republic of letters". Jag vet, för jag har själv som student upplevt detta i universitetsstäder utomlands.

Moderna universitetsbibliotek har emellertid en mängd olika studie- och läsmiljöer: gruppytor, krypin i de öppna samlingarna, fåtöljgrupper, fönsternischer. Bibliotekens kaféer har en särskild roll som frisk intellektuell miljö. Här sker både individuell läsning, grupparbete och social samvaro. Till skillnad från förr är universitetsbiblioteket idag en ung miljö. Kontakter knyts och relationer utvecklas. Amerikanska filmer i college-miljö har ofta en standardscen där tycke uppstår vid biblioteksbord eller kring hyllorna. Fenomenet är inte nytt. Karin Boye blev under sin tid i Uppsala kär i en bibliotekarie och detta speglas i diktsviten "Tillägnet" i *Härdarna* (1927).

Ögonblicksbilden är från A-salen på Carolina Rediviva: "Jag känner dina steg i salen, | Jag känner i var nerv dina hastiga steg, | som annars ingen märker." Till det som är svårt att fånga hör de unga känslor som nervöst fladdrar i bibliotekstystnaden: olyckliga förälskelser, skrivkramp, studieleda men också lyckan när bitar faller på plats och insikt uppstår eller ny användbar kunskap mödosamt låter sig samlas ihop till uppsatsen. Eller när nya bekantskaper uppstår.

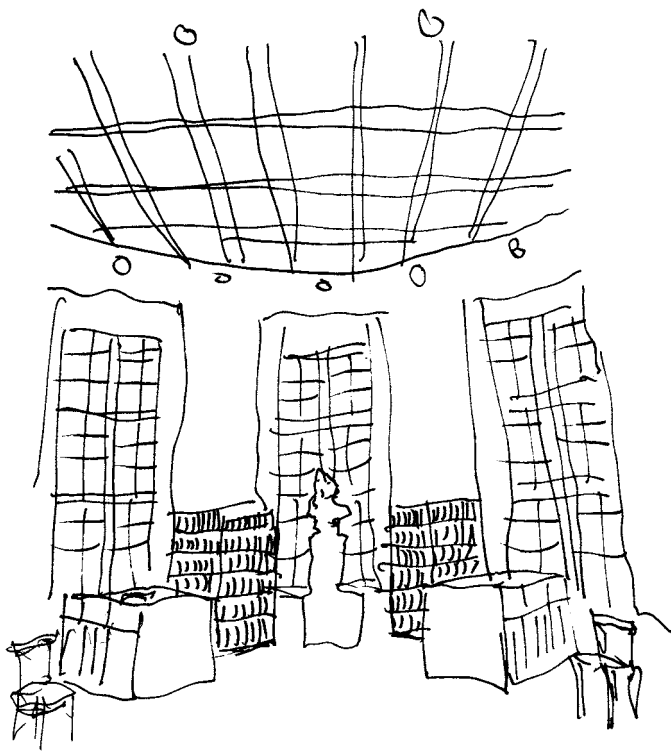
Men även ensamheten i ett stort bibliotek har sina poänger. På 1980-talet lät man fortfarande tillräckligt betrodna forskare arbeta inne i Carolina Redivivas samlingar. Då fick jag som doktorand förmånen att studera ett omfattande material som förvarades i ett hörnrum högst uppe under taket. En sommarkväll flög tiden okontrollerat. Det var ljust ute. Jag saknade klocka. Den stilla men intensiva forskarglädjen slukade allt och i katalogrummet hade man glömt att jag släppts upp i samlingarna. Långt efter att biblioteket stängt öppnades dörren till rummet där jag satt av en patrullerande väktare. Han blev nog ännu räddare än jag.

I kraft av sina ytor, den neutrala positionen inom universitetet och en ideologi av öppenhet är biblioteken utmärkta för evenemang av alla slag. På så sätt blir de träffpunkter inte bara för akademien utan mötesplats även mellan universitet och allmänhet.

Idag är trycket stort på att flytta undan papperssamlingar för att ge människor mer utrymme. Det är en rim-

lig utveckling. I Carolina Rediviva fanns en gång den så kallade Carolina-salen som sträckte sig genom hela huset och rymde mer än 1000 personer. Här gav Jenny Lind konserter och här begicks akademiska ceremonier. När universitetshuset byggdes drog förmodligen överbibliotekaren en suck av lättnad. Han hade akuta behov av magasin och Carolinasalen fylldes med våning på våning av hyllsystem. Uppsalas vackrast belägna sal – gjord för möten och socialt liv – blev bokdepå. Dessutom blev den en ganska osäker sådan. Jag brukar retoriskt fråga om det verkligen är nödvändigt att böckerna skall ha Uppsalas bästa utsikt. Själva tycks de inte särskilt angelägna om saken utan låter meddela att de är villiga att stå i mörka, trygga och väl klimatiserade miljöer. Rymliga magasin behövs i ett universitetsbibliotek, men inte på bekostnad av människor.

Lockande och funktionella ytor för människor och media bidrar till att ge universitetsbiblioteken deras existensberättigande.

Nära mitt hem har ett stort seminarium öppnat, stött av regeringen, där unga kvinnor med längtan efter kunskap och sanning kostnadsfritt antas och kostnadsfritt undervisas av kunniga och frisinnade lärare. Detta är mig en stor glädje, och många värdefulla amerikanska, engelska, tyska och franska arbeten har lämnat mina bokhyllor för att fylla, eller snarare begynna biblioteket vid detta seminarium.

Fredrika Bremer

Förvalta andras pund

Uppsala universitetsbibliotek är bokstavligen byggt med donationer. Avkastning av Gustav II Adolfs universitetsdonation 1624 betalade en stor del av Carolina Rediviva och det övriga bekostades av Karl XIV Johan. Gustaf III skänkte sitt arkiv. Kanhända tänkte han sig att hans papper skulle bli mer uppskattade och utnyttjade bland kungatrogna Uppsala-forskare än i Riksarkivets svala magasin. Alla de nämnda kungarna begrep sig på såväl identitetsbygge som vikten av intellektuell infrastruktur.

Generationer av välgörare har skänkt böcker, konstverk och handskrifter till biblioteket och har därigenom bidragit till dess unika värden. Få svenska biblioteksdonationer kan mäta sig med den som Magnus Gabriel De la Gardie gjorde 1669 – 65 handskrifter i 42 band, bland dessa både Silverbibeln och Uppsala-Eddan. Men listan kan göras mycket längre. Varje år skänks arkiv och samlingar till biblioteket, inte sällan genom förmedling av forskare som förstår deras betydelse. Men många arkivbildare känner också sina samlingars värde och är angelägna om att de bevaras och vårdas. En biblioteksuppgift är att betvinga tiden.

Ett avgörande skäl till att universitetsbibliotek bör samla personarkiv och andra unika forskningsresurser är

att den fysiska närheten till forskarna är viktig. Forskare finns vid ett universitet och om ett material skall utnyttjas måste det vara praktiskt tillgängligt. (Man kan jämföra med modern forskningsdata – är den inte effektivt uppmärkt och lätt åtkomlig drar sig forskaren för att återanvända den.) Jag känner Uppsala-forskare som valt sina forskningsämnen utifrån det faktum att arkivmaterialet finns tillgängligt i staden. På så sätt utnyttjas arkivdagarna effektivt och kontroller kan göras på kafferaster. Specialläsesalen på Carolina tillåter stora och ganska snabba framtagningar. Sällan klagar man på svårigheter att arbeta med specialsamlingarna.

Men ett universitetsbibliotek är också ett mål för pekuniära donationer. Särskilda fonder har byggts genom enskilda välgörares försorg. På så vis kan dessa bidra till att utveckling sker på områden som annars inte skulle kunna prioriteras. (Uppsala universitetsbibliotek fick rätt nyligen ett rejält tilltaget legat ämnat för litteratur i assyriologi.) I USA har inte bara universitet utan ibland också deras bibliotek särskilda så kallade "fund-raisers". Normalt är ett universitetsbibliotek – rikt i samlingar och behov, men fattigt i resurser – ett område där det är möjligt att göra skillnad med ett stöd. Stödet behöver inte handla om samlingar – behoven är ständigt stora också vad gäller byggnader och utrustning.

Med donationerna kommer också ett ansvar; inte bara att uttrycka tacksamhet utan också att troget vårda och

utveckla gåvan. En donation innebär att man förvaltar någon annans pund.

Värden av sådant som en gång varit någon annans blir pockande när det gäller samlingar som nått biblioteket på vägar som idag är otänkbara: konfiskering av upproriska och avrättade adelsmäns egendom, den svenska reformationens indragning av katolska kloster, krigsbyten från kontinenten. Uppsalaexempel skulle kunna vara Hogenskild Bielkes bibliotek, Vadstena-samlingen och jesuitbiblioteken från Poznań och Braniewo. Att samlingarna överhuvud taget överlevt kan bero på att de råkat hamna i ett nordligt beläget bibliotek i en stilla universitetsstad långt från krig och katastrofer. Detta är trösterikt men inte tillräckligt. Jag betraktar det som särskilt angeläget att tillgängliggöra och uppmärksamma material av detta slag. Det är exempelvis viktigt att det nu igångsatta arbetet med Poznań-biblioteket inte avstannar.

Det är lätt att känna för ett stort universitetsbibliotek. Här vårdas värden som är gemensamma och hållbara, och de som arbetar vid en "minnesinstitution" har ofta ett passionerat förhållande till sin uppgift. Det är lätt att visa engagemang och värdegemenskap.

En mening med ett universitetsbibliotek är att vara ett fokus för engagemang med universitetets vänner och beskyddare. En annan att vara en samvetsgrann vårdare av de resurser och samlingar som biblioteket genom sek-lerna anförtratts.

Tillgång är avgörande. Förmågan att ta emot, ladda ner och dela information genom elektroniska nätverk, möjligheten att publicera tidningar utan censur eller begränsningar, friheten att kommunicera fritt över nationsgränser – dessa måste bli fundamentala friheter för alla.

Kofi Annan

Stötta samhällets tillgång till kunskap

Ett universitetsbibliotek må upplevas som avskilt och exklusivt. Det ingår dock i det allmänna biblioteksväsendet och har laggrundad skyldighet att ställa sina resurser till samhällets tjänst. Den målgrupp som bibliotekets anställda ser framför sig är inte heller bara universitetets aktiva forskare och studenter. Tvärtom. Ett stort universitetsbibliotek har plikter mot allmänheten och samhället. Det har också plikter mot framtiden och historien, och mot utlandet så väl som mot Sverige. Detta breda ansvar innebär en spänning. Sedan 1977 är det lärosätet som bär kostnaderna för sin biblioteksverksamhet, vilket innebär att perspektiven riskerar att snävas in. Det är dagens behov inom universitetet som i första hand skall tillfredsställas. Detta skärper nyttotänkandet, vilket är utmärkt. Samtidigt begränsas fokus och relevans, vilket är mindre bra.

Naturligtvis är universitetets mål sist och slutligen att vara till samhällets nytta, och en väg går genom biblioteket. Tidigare har vikten av att sprida universitetets forskning lyfts fram, liksom att samlingarna är tillgängliga för vemhelst som behöver dem.

Historiskt har den kunskapssökande personligen vänt sig till ett universitetsbibliotek med sina frågor. Numera sker stödet till allmänheten genom digitala fråge-tjänster, nätpublicering av material och informationsinsatser i form av evenemang och utställningar. Därutöver ger digitaliseringen oerhörda möjligheter till "hjälp till självhjälp". Ett universitetsbibliotek av idag finns lika mycket på nätet som i fysiska byggnader, och dess webb är den moderna portalen in i resurserna. Mycket återstår dock att göra innan det digitala katalogrummet är byggt. Stora svenska universitetsbibliotek har fortfarande väldigt mängder äldre tryck som inte är digitalt katalogiserat. Detta leder till att i synnerhet utländska samlingar blir osynliga – svenskt material finns normalt i nationella kataloger. För Uppsalas del saknas i själva verket flera miljoner poster i Libris.

Hjälp till självhjälp bör vara det främsta stöd som universitetsbiblioteken erbjuder den kunskapssökande, och de digitala redskapen kan utvecklas rejält. Ändå räcker förstås inte detta. Med tanke på informationsmängdens kopiösa utveckling lär frågorna bli fler snarare än färre. Att hitta en modern forskningspublikation genom bibliotekens nätkataloger är idag ganska enkelt. Nu vässas kraven på att forskningsdata också skall tillgängliggöras: offentligt finansierad forskning skall göras offentlig. Några riktigt bra svar på hur medborgaren skall hitta i informationslabyrinten finns ännu inte. Min tro är att bibliotekens särskilda förmåga att vägleda kommer att behöva

tas i bruk för hela tiden nya områden. Den medborgare som vill informera sig om hur man kommer åt ett dataset inom ett klimatforskningsprojekt kommer rimligen att vända sig till universitetsbiblioteken.

När jag för dryga sex år sedan klev in i biblioteksvärlden fick jag kalibrera om min kompass. Dessförinnan hade jag vistats i en starkt konkurrerande forskningsvärld där armbågar är vassa och universiteten söker hävda sig mot varandra. Det finns mycket att utveckla i bibliotekskulturen men djupt sympatisk är den grundläggande viljan till samarbete. En annan sak är att samarbetet alltför ofta – av yttre och inre skäl – stannar vid goda föresatser. Hur som helst är insikten stor om att informationsvärlden helt enkelt kräver samarbete. Den modell som infördes 1977, och där de stora universitetsbiblioteken blev ett ansvar för det enskilda lärosätet, gynnar inte den digitala samordning som idag behöver ske. Förlorare i detta är inte bara universiteten själva, utan även allmänheten.

Utmaningen blir inte mindre av att den egentligen är internationell. Det finns inga nationella gränser i informationsområdet. De stora nätjättarna har kommersiellt visat att den akademiska drömmen om en gränslös informationsvärld är tekniskt möjlig. Det globala är det primära, och universitetsbiblioteken utgör ett av de bärande mönstren i väven.

Come, and take choice of all my library
And so beguile thy sorrow.

Shakespeare, Titus Andronicus

Läka själen

Det stora pärmexlibriset på Uppsala universitetsbibliotek innehåller en grekisk text. Där står "iatreion psyches" – själens läkehus. Metaforen har länge använts om bibliotek som intellektuella inrättningar. Det inbjuder till aktiv stillhet, ett lugn från det yttre bruset, men samtidigt ett livligt och koncentrerat intellektuellt meningsutbyte med levande och döda författare. Med dagens mer instrumentella metaforik skulle man kanske tala om en plats att "ladda batterierna".

Bilden av "själens läkehus" har ibland haft svårt att hävda sig mot bibliotek beskrivna som mötestorg, centraler för medborgarinformation och mediacirkulation eller kravlös miljö mitt i byn där ingen frågar vem man är eller vad man vill. Allt det där är viktigt och riktigt, men ändå finns biblioteksidens kärna i den enskildes behov av intellektuell växt. Detta i sin tur bygger på tron att människan blir bättre av att samla kunskap och lära sig möta olika åsikter. Även om det låter högtravande kan tanken på bibliotek inte frigöras från bildningsideal och respekt för kunskap.

Världen erbjuder idag många olika mediala miljöer men ännu är det svårt att se någon som bättre än biblio-

teket uttrycker värden som reflektion, eftertanke, kunskap, balans i argumentationen och långsiktig hållbarhet i diskussionen. De sociala nätverken gör det inte, inte heller de kommersiella nättaktörer som förvisso är bra på att förmedla information och underhållning men som styr individens sökande snarare än styrs av det. Inte heller traditionell nyhetsmedia förmår leva upp till kravspecifikationen.

Redan tidigare har jag i denna skrift framhållit att en av universitetsbibliotekets meningar är att gestalta de värden som moderinstitutionen – universitetet – står för. Här försöker jag bredda perspektivet ytterligare. Biblioteket i sig både symboliserar en idé om mänsklig utveckling och omsätter idén i praktisk verklighet.

Motstånd är ett nyckelord. Bibliotek är inte bara läkehus, de är också slagfält. Ett hedervärdt bibliotek försöker bevara och tillgängliggöra mångfalden av tankar och föreställningar, och ibland handlar det helt enkelt om samlingars fysiska överlevnad. Efter världskrigens många bibliotekskatastrofer kom säkerheten i fokus. Djupt under Carolina Rediviva byggdes ett bokskyddsrum för det mest värdefulla och omistliga. Skyddsrummet var tänkt att klara en Hiroshima-bomb. När jag samspråkade med en av mina företrädare uttryckte han saken ganska kyligt. Han sa ungefär: "Idén var väl att Carolina-byggnaden i ett tredje världskrig skulle störtas samman i kärnvapenattackerna, men det oersättliga finns kvar, skyddat i betongvalven under rasmassorna."

Det är intressant hur räddade bokskatter är en återkommande symbol för hopp om civilisationen. År 2013 blev räddningen av manuskripten från Timbuktu i Afrika en världsnyhet. Utbredd kulturförstörelse hotade där islamisterna drog fram, men genom enskildas modiga insatser smugglades Timbuktu-skatterna i säkerhet.

En klassisk litterär skildring av biblioteket i dess outgrundliga och oändliga storhet finns i Jorge Luis Borges novell "Biblioteket i Babel" (1941). Här vävs undergångskänslor ihop med en sublim upplevelse av överlevnad:

Kanske bedrar mig ålderdomen och skräcken; jag tror dock att människosläktet – det enda – håller på att dö ut, men att Biblioteket kommer att förbliva; upplyst, ensamt, oändligt, absolut orörligt, fyllt av dyrbara volymer, överflödigt, orubbligt och hemligt.

Det digitala biblioteket har ännu inte fått en skildrare av detta konstnärliga format. Det är givet att information idag har ny form – digital eller digitalt buren – och att detta kommer att förändra spelplanen. Själva utmaningen är emellertid densamma. Bibliotek handlar om bevarande och tillgängliggörande av information som är eller någon gång kan bli värdefull. På ett sätt är vi idag åter i en medeltida situation. Var och en arbetar vid sin dataskärm med hjälp av det som är tillgängligt på de närmaste hyllorna – då fysiska, nu digitala. Även om antiken och medeltiden byggde storartade handskriftsbibliotek –

Alexandria är det mest kända – kan man nog påstå att först med boktrycket uppstod på allvar behovet av det vi kallar bibliotek. Informationsmängden blev så stor att ingen längre hade överblick och inte heller resurser att samla allt av värde. Det är inte orimligt att föreställa sig att vi är i en motsvarande situation. Vill vi ha en fortsatt utveckling där kunskap och ansvar för kunskap används i samhällsutvecklingen behövs system för informationshanteringen. Biblioteken är den självklara neutrala förmedlaren av informationen till användaren. Dessutom saknar biblioteket kommersiella intressen.

Eftersom vetenskapsvärlden är den del av samhället där mest, eller i varje fall bäst kunskap produceras faller uppgiften att bevara och förmedla i särskilt hög utsträckning på universitetsbiblioteken. Mitt i en omtumlande transformation av arbetssätt och tyngdpunkter behåller det traditionella universitetsbiblioteket sin plats, uppgifter och betydelse i såväl vetenskapsvärlden som samhället i övrigt.

Tack

Texten skrevs under en vistelse i Rom efter nyår 2019. Den har lästs av Carina Burman, Johanna Hansson, Sofia Ljungman, Morgan Palmqvist, Johan Svedjedal och Krister Östlund. Alla har bidragit med kloka kommentarer och vänliga rättelser. Ansvar för texten och de tankar som har formulerats är emellertid helt mitt. Petra Wählin Massali vid Uppsala universitetsbibliotek har med sedvanlig elegans formgivit skriften. Tack till dem alla.

Uppsala 18 mars 2019

Lars Burman

Citaten på originalspråk

- s. 4 Knowledge is power. Information is liberating. Education is the premise of progress, in every society, in every family. (Kofi Annan, 1997)
- s. 6 In Bibliotheken fühlt man sich wie in der Gegenwart eines großen Kapitals, das geräuschlos unberechenbare Zinsen spendet. (Johann Wolfgang von Goethe, 1801)
- s. 14 Una biblioteca non si limita a raccogliere i tuoi libri, li legge anche per conto tuo. (Umberto Eco, fil. dr h.c. vid Uppsala universitet, 1998)
- s. 20 Thanks to modern technology, we now can deliver every text in every research library to every citizen in our country, and to everyone in the world. If we fail to do so, we are not living up to our civic duty. (Robert Darnton, fil. dr h.c. vid Uppsala universitet)
- s. 28 I ransack public libraries, and find them full of sunk treasure. (Virginia Woolf, 1921)
- s. 34 A truly great library contains something in it to offend everyone. (Jo Godwin)
- s. 44 A university is just a group of buildings gathered around a library. (Shelby Foote)
- s. 50 El universo (que otros llaman la Biblioteca) se compone de un número indefinido, y tal vez infinito, de galerías hexagonales, con vastos pozos de ventilación en el medio, cercados por barandas bajísimas. (Jorge Luis Borges, 1941)
- s. 56 [close] unto my dwelling is opened a great [semi]nary, supported by the government[, where] young women eager [for know]ledge and truth are *freely* adm[itted] and freely thought by able and liberalmin[ded] masters. This is to me a great [joy] and many a valuable American and English, German and French work is gone from my bookshelves to fill or rather to begin the library of this Seminary. (Fredrika Bremer i brev till makarna Osgood, 1861)
- s. 60 Access is crucial. The capacity to receive, download and share information through electronic networks; the ability to publish newspapers without censorship or restrictions; the freedom to communicate freely across national boundaries – these must become fundamental freedoms for all. (Kofi Annan, 1997)

SCRIPTA MINORA

BIBLIOTHECAE REGIAE UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

1. Åke Davidsson, Handritade kartor rörande Sveriges krig i Uppsala universitetsbibliotek. 1985.
2. Sven Almqvist, Hans Sallanders tryckta skrifter 1929–1983. 1986.
3. Resa med Jenny Lind. Sällskapsdamen Louise Johanssons dagböcker. Utg. med inledning och kommentarer av Åke Davidsson. 1986.
4. Åke Davidsson, Jacob Westins handskriftssamling i Uppsala universitetsbibliotek. Några anteckningar. 1989.
5. Åke Davidssons tryckta skrifter 1940–1993. En autobibliografi. 1993.
6. Carl Peter Thunberg (1743–1828). Självbiografiska anteckningar med bibliografi sammanställda av Lars Wallin. 1993.
7. Elias Fries. Brev 1875–1876 till sonen Thore. Utg. till författarens 200-årsdag den 15 augusti 1994 av Uppsala universitetsbibliotek genom Carl-Otto von Sydow.
8. Lilla Blomboken – en bukett ur Rudbeckarnas botaniska projekt – kommenterad av Tomas Anfält & Örjan Nilsson. 1999.
9. Little Book of Flowers – a bouquet from Rudbeck's botanical project – with comments by Tomas Anfält & Örjan Nilsson. 2000.
10. Thorsten Andersson. Margrete Andersson-Schmitts tryckta skrifter 1959–2006. 2006.
11. Lurbo Tempel. Kring ett lusthus från romantikens Uppsala. Peter Ejewall & Xtina Wootz. 2006.
12. Carl von Linné. Förspel till Växternas Bröllop. Prelude to the Betrothal of Plants. Faksimil med svensk transkription och engelsk översättning av Prælua Sponsaliorum Plantarum 1729. Redaktion: Xtina Wootz & Krister Östlund. 2007.

13. Charlotte Bellamy. The Heritage on the Hill. Blog Texts from Uppsala University Library. 2014.
14. Carina Burman. Dubbelt öl ger gott humör. Bellman, ölet och Bryggareföreningens biblioteksdonation i Uppsala. 2015.
15. Till mina vänner. Faksimil av Johann Samuel Pillings studentstambok från 1720-talet. Med inledning, transkription och kommentarer av Daniel Solling. 2016.
16. Bevara för framtiden. Texter från en seminariserie om speciellsamlingar. Redaktör: Peter Sjökvist. 2016.
17. Elise Dufva. Mordet på Cristina. 2018.
18. Kulturarvsperspektiv. Texter från en seminariserie om speciellsamlingar i Sverige. Redaktör: Peter Sjökvist. 2018.
19. Meningen med ett universitetsbibliotek. Lars Burman. 2019.